

Orpheusz és a valóság kísértése¹

Orpheuszról azt mondják, hogy állatokat szelídített meg, sziklákat mozdított el, a tenger viharait csillapította le — mely okból az Argonauták magukkal vitték azon a hajón, amellyel az Aranygyapjú keresésére indultak. Az a benyomás, miszerint a költészet szerepe kiemelkedően gyakorlati, kétségkívül módosul, amennyiben a továbbiakban megtudjuk, hogy miközben a legendás dalnok lantja harsogott, Sziszüphosz köve mozdulatlaná lett a szikla csúcsán, Ixion kereke megállt, a Danaidák hordóiból nem folyt többé nedű, a gyümölcsrel telt ágak pedig már nem húzódtak vissza szegény Tantalosz ajkai elől. Az univerzum abszurdumának megszüntetése, értelmes összefüggések teremtése a dolgok és történések kaotikus folyamában, egy tökéletesen koherens és sokatmondó *potenciális* világ létrehozása — íme a költészet értelme. A költészet gyakorlati funkciója az ember emlékezetébe vésni azon kötelességét, hogy költőien éljen, ez pedig az érzékenység nevelését, a tudat alakítását előfeltételezi. A költői igazság olyan erő, amely szilárdan összefogja egy belső építmény titkos és megfoghatatlan elemeit, amely mintegy rávetíti a külső realitásra a valóságnak egyfajta vázlatát, egy rendkívüli tudat által átérzett összefüggések élő együttesét.

Maurice Blanchot, aki Orpheusz mítoszának egyik legáthatóbb modern tanulmányát nyújtotta, ezt írja: „És minden úgy történik mintha Orpheusz, aki nem vetette alá magát a törvénynek, Euridiké megpillantásával nem tett volna egyebet, minthogy a Műalkotás legmélyebb követelményének vetette alá magát, mintha ezzel a sugallat hatására tett lépésével a Pokol sötét árnyékát rabolta volna el, és tud-

¹ A fordítás Ștefan Augustin Doinaș: *Orfeu și tentația realului*, Bukarest 1979, 8–10. ill. 69–75. o. alapján készült.

tán kívül a Műalkotás nagy fényét vitte volna ki... Euridikét nézni, az éneklés gondja nélkül, annak a vágynak a türelmetlenségében és elővigyázatlanságában, amely minden törvényről megfedezkedik, ez az ihlet.” (*L’Espace littéraire*, Paris, Gallimard, 1955. 230–231 o.).

Orpheusz Euridikét nem hozhatta és sohasem hozhatja fel élve a Pokolból: a valóság ilyesfajta kísértése nem egyéb ámításnál. A Kerberosz által őrzött küszöbön túl a dolgok és élőlények csupán egy fekete fény kegyetlen valóságából vehetők ki, nem egyebek árnyékoknál, csak végső jelentésük formáját őrzik meg. Ezzel a képpel, a szerelem és fájdalom énekbe szublimált formájával, a legfőbb megértés jelével — mely minden arcon megjelenik, amikor az örökkévalóság érinti meg —, s mindezek elmondásának elfojthatatlan vágyával tér vissza a költő, miután megjárta a valóság határainak mélységeit. Amit a költő megment, azt nem önmaga számára menti meg.

Az éj súlya alatt élünk,
mintegy a tenger fenekén.
S nem lehet oly nagy szenvedésünk,
hogy ne lehessen énekké.

Vajon egy ilyen igazság nem éppoly értékes, s talán éppoly hasznos-e, mint az, hogy „a háromszög szögeinek összege egyenlő 180 fokkal”?

A költői igazság, Orpheusz mítosza, a költészet bűvölete és krízise

1.

Orpheusz mintaszerű biográfiájában két ókori, majdnem elválaszthatatlan mítoszt fogott össze: a költészet *bűvöletének* valamint a költészet *krízisének* mítoszáat. Mint bármely mítosz, Orpheusz meseje egyfajta szimbolikus kétértelműséget hordoz, s ezáltal teret enged a különféle értelmezéseknek; ez utóbbiak pedig nem maradtak el (...). Miután a viruló ifjúságát élő Euridikét elvesztette, a vigasztalan költő a Pokol isteneihez szól dalolva, hogy essen meg a szívük a költőn és adják vissza neki Euridikét. Dalainak hatásait meg tudjuk abból, ahogy az Antikvitás képszerűsége megőrizte számunkra:

Míg zengette e dalt, s pengette szavához a lanthúrt
sírtak a vértelenült lelkek; nem kapkod a tűnő
habhoz Tantalus, Ixion torpan kerekével,
nem tépnek madarak májat, sem a belosi lányok
nem meregetnek; Sisyphus, ülsz sziklára nyugodva.
Akkor — a hír így mondja — az Eumeniseknek először
ázott könnyben az orcájuk, s a király felesége
és az alanti nagy úr sem tudta lenézni a kérést²

Tantalosz, aki örök szomjúságra ítéltetett, nyakig érő, de az ajkaitól visszahúzódó vízben; Ixió, a Kentàurosok nagyapja, akit az égből lankadatlanul forgó tüzes kerékhez láncoltak; a Danaidák, akiket arra ítélték, hogy lyukas urnákat töltsenek tele vízzel; Sziszüphosz, akit az az átok sújtott, hogy a hegy csúcsára görgessen fel egy óriás sziklát, amely aztán ismét a völgybe gurult; a kegyetlen Erinnüsök, akik a *bübrisz*, a mértéktelenség minden megnyilvánulását megbüntették, mindezek, legyenek bár áldozatok vagy bírók, az abszurdum vak és önkényes erőit testesítik meg, azokat a mély hasadékokat, amelyeken keresztül az ésszerűtlenség a hellén kozmosz szilárd, rendezett, harmonikus szerkezetébe betört. Áldatlan munkájukat félbeszakítva, Orpheusz éneke, a Zenével kísért Költészet az Ige varázserejét igazolja, visszaadja a Logosznak a valóságra kifejtett jótékony hatás képességét, miközben elveszítettnek hitt értékeket éleszt fel. Ha ehhez még hozzáadjuk a dalnok korábbi tetteit — Orpheusz az Aranygyapjú keresésére indult Argosz hajó evezőseinek taktusát ütötte, lantjának hangjai sziklákat mozgattak meg és az erdő vadjait szelídítették meg —, még jobban megértjük azt a szerepet, amelyet a régiek a költészetnek tulajdonítottak: ti. azt, hogy a világ arcát felderítse és az Olümposz biztosította kozmikus egyensúlyhoz és harmóniához hozzájáruljon.

2.

Orpheusznak a Pokolba tett útja, hogy ismét napfényre hozza Euridikét, mégpedig élve, nem az ihlet mítosza, ahogy azt többek között Maurice Blanchot hiszi (*L'Espace littéraire, L'Inspiration* fejezet). Orpheusz biográfiájában, amely lényegében a teremtmény

² Publius Ovidius Naso: *Metamorphoses*. Tizedik könyv: Orpheus és Eurydice. Magyar Helikon, 1964, 285. o. Devecseri Gábor fordítása.

szellemi biográfiája, az ihlet mítoszát nem lehetett volna a költői hatások mítosza *után* elmesélni: a görög szellem logikai szerkezete nem tűrte volna el az alkotás fázisainak ilyen felcserélését. Ellenkezőleg: az elbeszélés menete teljes mértékben csak akkor válik természetessé és szükségszerűvé, ha Orpheusznak a Hádész sötét-ségébe tett útjában és Euridiké másodszori elvesztésének epizódjában a költészet krízisének mítoszát látjuk.

Mint minden megihletett költő, Orpheusz először spontán módon és az ismert eredménnyel dalolt, a Múzsák — az ember és Apolló, a művészet istennőjének közvetítői — adományának megfelelően; és csak *azután*, művészi tudatának bizonyos küszöbén jutott el oda, hogy megélje az alkotásnak a heveny krízisét. Ezt a küszöböt a halál határtapasztalata jelzi, Euridiké elvesztése. A Pokolba való alászállás epizódja néhány kérdés függvényében körvonalazódik: Mit jelent tulajdonképpen Euridiké halála? Mit kell értenünk aztán a költő azon kísérlete alatt, hogy visszahozza az örök sötétségből? És, végül, mi a jelentősége az istenek által támasztott feltételeknek — Orpheusz nem tekinthet Euridikére, míg az nem lépte át a Pokol felső küszöbét — valamint a feltételelfogadás költői lehetetlenségének? Az a bizonyosság, amellyel ezekre a nagyjelentőségű kérdésekre válaszolni lehet, már önmagában megteremti a mítosz újraolvasatának lehetőségét. Ennek szándékát nem a mindenároni eredetiség vezérli, hanem az a próbálkozás, hogy bebizonyítsuk: a modern költészet megoldásait az Ókor legalábbis sugallja, ha nem is készen nyújtja.

3.

Euridiké a szeretett nő; az ő elvesztésével Orpheusz a hús-vér lényt veszti el, szenvedélyének konkrét tárgyát, tehát magát a valóságot. Évezredekkel később, 1797 tavaszán a jegyesének, Sophie von Kühn-nek a halálakor, ezt írta Novalis: „A szívem választottja az Univerzum lerövidítése, az Univerzum a szívem választottjának meghosszabbítása”. Euridiké holtan is Orpheusz szerelmi költészetének tárgya marad — akárcsak Sophie Novalis számára —, de egy eszmei tárgy: egy olyan realitás emléke, amely már nem létezik. Ez a távollét egyáltalán nem homályosítja el; ellenkezőleg: Orpheusz igéje sohasem volt ékesszólóbb, sohasem fejtett ki a költői varázs

nagyobb hatást a valóságra: dalai hatására az abszurdum megszűnik, a metafizikai egyensúly helyreáll a szemünk láttára. Az emberi szenvedés egy addig sohasem hallott dallá alakul át, amely magának a létezésnek alapjait rendíti meg. Az élet és halál közti határ egy egyszerű küszöbbé válik, amelyet Orpheusz, a fájdalmas hangjától meghatott istenek engedélyével, könnyen átlép: maga Kerkerosz sem egyéb már Kőszobornál.

Íme a költészet, amely egy emberi szenvedély szolgálatába állt. Orpheusz összes tehetségének erejével eszközként használja arra, hogy megszegje a lét egyik legszigorúbb törvényét: a szeretett nő felélesztésére, egy olyan lény reinkarnálására, aki már nem egyéb halovány árnyánál a Sztyx-ön túl. Maguk az istenek, a költészet és zene ellenállhatatlan varázsától megérintve, beleegyezésüket adják ehhez az addig páratlan emberi tethhez. Egy feltétellel, azonban... És ez a feltétel az egyetlen, amelyet Orpheusz nem teljesíthetett.

Orpheusz az az énekes, aki az istenek jóvoltából olyan erővel bír, ami — a lantja segítségével — uralhatja a valóságot és visszaadhatja annak elveszett értelmét. Ez az adomány nem marad hatástalan a tudatára; tudja, hogy ígéje bűvös hatást fejthet ki a valóságra; és akkor, amikor a valóság egy részétől — a számára legdrágább realitástól: az imádott lénytől — megfosztják, nem törődik bele, mint minden halandó, hanem kísértést érez arra, hogy megpróbálja a lehetetlent. De mit jelent egy ilyen próbálkozás, ha nem annak a hübrisznek konkretizálódását, mely némely embert megkísért, annak a művészi *daimon*nak a megnyilvánulását, mely a mértéktartás fatális hiányát tükrözi. Ennek a költőnek, akinek tudatát a tulajdon erényei ajzzák fel, aki az elveszített valóságot kutatja, az istenek egyetlen feltételt szabnak ki, mely látszólag egyszerű és könnyen megoldható: nem szabad tekintetét arra a realitásra fordítania, amelyet ki akar menteni a sötétségből. Egy ilyen feltétel azonban éppen Orpheusz valóság felé orientált természetének mond ellent. Éppen ezért ő Euridiké felé fordul, saját szemével akar meggyőződni, hogy Euridiké követi-e őt vagy sem, ég a vágytól, hogy megtudja: övé-e még. És így másodszorra is elveszíti, mégpedig ezúttal véglegesen. Azonban ily módon, és *csakis ilyen módon* lehet Orpheusz ön-maga, válhat igazából Orpheusszá, és ami az ihlet kudarcának látszik, végülis a költészet lényegi krízisének legfőbb bizonyítéka lesz — a költői igazság krízisének bizonyítéka.

4.

Hiszen nem a teremtő aktus pszichológiája, nem az ihlet pillanatait megelő ember jelenik meg e személyekben és helyzetekben a példaszerű kaland folyamán, hanem maga a Műalkotás fedi így fel a létfeltételeit a konkrét valóság viszonyában. Az a türelmetlenség, amit Orpheusz gesztusaiból olvasunk ki mikor Euridiké árnyéka felé fordul, megegyezik a Műalkotásnak arra irányuló igyekezetével, hogy önmagát megvizsgálja: egy olyan Műalkotás törekvésével, amely ontológiailag egy pillanatig sem forog kockán; de amely — az Őt megalkotó Ige mitikus jellegénél fogva — nem valósíthatja meg önmagát másként, csak mintegy kiszakadva, egy tragikumtól nem egészen mentes tett során, a környező valóság anyaméhéből. A valóság felé fordulva, a Műalkotás megvizsgálja a valóság hatékony beépítésének képességét a saját struktúrájába, nem tesz mást, mint meghatározza önmagát a valósággal szembeni *replikaként*, de semmiképp sem a valóság riválisaként, konkurensként. Orpheusz látszólagos kudarca alapján véve az önfegyelem győzelme — melyet a létezés egyszer s mindenkorra kimondott törvényei biztosítanak — egy látens *hübrisz* szemben, a mértéktartás hiányával szemben, amely minden alkotó tettben megbújik, a konkrét valósággal való reális és hatékony versengés vágyával szemben. Sohasem és semmiképp sem lehet Euridiké ténylegesen, testileg jelen egy költői műalkotás struktúrájában: mindaz, amit az Ige megőriz belőle, az csupán az a kétségekkel terhelt érzés, hogy a valóság követi a költőt. Ezen érzés megvizsgálatára tett bármilyen, empirikus vagy logikus kísérlet, bármilyen rápillantás Euridiké egy valószínűbb alakjára azt mutatja meg, hogy jelenléte csupán eszmei. Orpheusz csak Euridiké árnyékával tért vissza és fog örökké visszatérni a Pokolból; de ez az árnyék elég ahhoz, hogy a Költészet, a sötét mélységek és az értelmi összefüggések legfelsőbb küszöbe közti fiktív térben, mindig kilátást nyisson a valóságra.

Ily módon olvasva, Orpheusz mítosza a költői igazság azon útját és pillanatát meséli el, ahol ez az igazság „krízisbe lép”, valahányszor a mi valós világunk valamely más igazságával találkozik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Orpheusz kalandja Pygmalion kalandjának fordítottját képezi: amott a Műalkotás — egy ellenállhatatlan *mimesis*-ből fakadóan a konkrét valóságba integrálódik, a szobor élő női lénné változik, aki lelép a talapzatról; itt a Műal-

kotás elválík a realitástól, amely őt szülte, nem azért, hogy elutasítsa, ellenkezőleg, hogy a világ konkrét szenvedéseitől fájdalmasan megválva, a valamikor élt Euridiké csupán szublimált szenvedését, dallamos árnyékát nyújtsa vissza nekünk. Ez az ár, amit a pillanat az időnek fizet, az egyedüli módja annak, hogy a művészi élet megmentse a haláltól a dolgokat és lényeket.

Íme hogyan fogalmazza meg a konkrétumok egyik nagy költője, a világ élő fenomenalitását alkotó lények és dolgok megszállottja, a művész és világmindenség viszonyát: „La fonction de la poésie est de nourrir l'ésprit de l'homme en l'abouchant au cosmos. Il suffit d'abaisser notre prétention à dominer la nature et d'élever notre prétention à en faire physiquement partie pour que la réconciliation ait lieu... Les poètes... sont les ambassadeurs du monde muet. Comme tels ils balbutient, ils murmurent, ils s'enfoncent dans la nuit du logos — jusqu'à ce qu'enfin ils se retrouvent au niveau des racines où se confondent les choses et les formulations”. (Francis Ponge: *Le Monde Muet est notre seule patrie*, 25. o.).³

Bukarest
Veszprém

Ștephan Augustin Doinaș
Fordította: V. Szabó László

³ „A költészet funkciója az ember szellemének táplálása oly módon, hogy érintkezésbe hozza a világmindenséggel. Elegendő alábbhagynunk azon igényünkkel, hogy a természetet uralkodjunk, és igényt támasztanunk a természetnek fizikai egyenrangúként való kezelésére, hogy a kibékülés létrejöjjön(...) A költők(...) a néma világ követői. S mint ilyenek, rebegnek, suttognak, belemerülnek a logosz éjébe — hogy végül ismét a gyökerek szintjén találják magukat, ahol a dolgok és fogalmak összekuszálódnak.” (V. Sz. L.)